

KÜRESELLEŞME ve ÜNİVERSİTE

*Rana A. ARSLANOĞLU**

“Bilgiyle bağımlılıktan kurtulma düşüncesi dünyaya hakim olmak demek değildir. Bağımlılıktan kurtulmak daha çok düşünsel olarak hatalardan, yanlış inançlardan kendini kurtarmaktır; kendi düşüncelerimizi eleştirmek için aklı özgür kılmaktır.”

Karl. R. Popper, Daha İyi Bir Dünya Arayışı

Özet

Küreselleşme sürecinin üniversitelerin gelişimini etkilemesi temel olarak toplumsal ilişkiler bütününde bilginin yeri ve anlamının değişimi ve bilgi üretim süreçlerinin farklılaşması ile ilişkilidir. Bilgi günümüzde üretim sürecine yardımcı bir faktör olmaktan çıkmış bilgi üretiminin kendisi bir endüstri haline gelmiştir. Bunun sonucunda bilgi üretimi giderek üniversite dışında gerçekleşmeye başlamıştır. Bilgi oluşturma ile bilgilenme arasındaki mesafe giderek gelişmiş, merkez ülke insanı için kapanırken az gelişmiş çevre ülkesi insanı içinse sorunlu, ulaşılması güç hale gelmiştir. Bu doğrultuda yazı içinde öncelikle üniversitenin farklılaşan rolünü değerlendirmek için tarihsel süreçte üniversiteyi oluşturan dinamikler ele alınmış daha sonra ise Türk toplumsal yapısında üniversite oluşum süreci batı ile karşılaştırmalı bir yapıda değerlendirilerek açıklanmıştır. Küreselleşme sürecinde önerilen Amerikan tipi işlevsel üniversite modelinin toplumsal yapının içsel özelliklerine bakılarak ele alınması diğer bir deyişle küresel ile yerel arasındaki sosyal ve ekonomik etkileşimlerin göz ardı edilmemesine yönelik analiz ise yazının sonuç bölümünü oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, üniversite, bilgi toplumu.

* Prof. Dr.; U.Ü., İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü.

Abstract

The effect of globalization process over universities and their development programs is precisely related with the differentiation of knowledge producing processes throughout the society. In today's globalized world, knowledge itself is revalued or reshaped as a specific industry. The distance between knowledge producing and information gathering processes is relatively small in industrialized countries however it is day by day enlarging in developing countries. In order to evaluate those differences the origin and the historical background of the Turkish and European universities is stated in a comparable manner. A new university model which is proposed as a functional American university must be analyzed carefully; that is insisting to interrelate global and local differences throughout the economic and social changes of the society.

Keywords: *Globalization, universities, information societies.*

1. GİRİŞ

Küreselleşme kavramı ister ampirik gerçeklik isterse retorik mit olarak ele alınsın tüm dünya yüzeyinde değişiklik yaratmakta, geç 20. ve erken 21. yy'ın egemen söylemi olmaya devam etmektedir. Küreselleşme teorileri ağırlıklı olarak Giddens (1990), Harvey (1989) ve Robertson'un (1992) geliştirdikleri eksenlerde yer almıştır. Giddens küreselleşmeyi uzak yerleşimlerin birbirleriyle ilişkilendirildiği, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlamaktadır. Ona göre küreselleşme zaman ve mekan içinde gerçekleşen bir dönüşümdür. Toplumsal eylem yerel bağlamlarından çıkartılarak zaman ve mekan içinde yeniden ilişkilendirilmektedir. Harvey, küreselleşmeyi zaman ve mekan deneyiminde giderek artan oranda farklılaşma olarak açıklar. Robertson ise küreselleşmeyi süreçleri öne alarak tanımlamaktadır. Onun yaklaşımında yerel ve küresel arasındaki etkileşim belirleyici olmaktadır. Küresel süreçte yerel olan inşa edilmektedir. Robertson buna ek olarak küreselleşme sürecinin yeni olmadığını küreselleşmenin giderek hızlanan fazlara sahip olduğunu ve başlangıcının 15. yy. la kadar indirilebileceğini belirtir (1992:58). D. Held ve A. Mc Grew (1999:16) ise küreselleşmeyi sosyal ilişkilerin dönüşümü olarak tanımlarlar. Toplumsal eylemler yaygın, yoğun, hızlı bir şekilde etkilenme ve dönüşme sürecine girmiştir.

Küreselleşme sürecinin dünya üzerindeki somut görünümüleri nelerdir sorusu ile konuya bakıldığında ise i) devlet egemenliği ve küresel dünya ekonomisi arasında gittikçe büyüyen "uçurumlar" ii) zaman –mekan sıkışmışlığının iletişim ve bilgi teknolojileri ile ayrılması iii) küreselleşme etkisiyle artan hareketlilik sonucunda giderek daha fazla insanın (göçmen ya

da mülteci) olarak batıya ulaşması, buna paralel olarak ise “öteki” olarak kurgulanıp dışarıda bırakılan ile ilgili stereotiplerin giderek sorgulanmaya başlaması iv) bilginin toplumda değişen rolü ve konumu cevapları ile karşılaşılır.

Küreselleşme süreci en geniş sınırlarıyla giderek hızlanan bir toplumsal değişme süreci, üniversite ise tarihsel/kurumsal bilgi üretim ve toplumu yönlendirme özellikleriyle beraber düşünüldüğünde sözkonusu saptamaların tümüyle ilişki bir platformda değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Ancak üniversitenin tarihsel süreçteki işlevi olan bilgi oluşturmak ve bu süreçte bilgiyle toplumların gelişmesini yönlendirme ekseninden konuya bakıldığında ise üniversiteyi etkileyen en temel faktörlerden biri olarak toplumsal ilişkiler bütünü içinde bilginin yeri ve anlamının değişmesi öne çıkmaktadır. Çok kullanılan “bilgi toplumu” kavramı ile anlatılmak istenen de bir ölçüde budur. Sanayi kapitalizminde bilgi, üretime bir destek niteliği taşıyarak, bugün destek niteliğinden çıkmış, bilginin kendisi en önemli üretim güçlerinden, sermaye birikim hızını belirleyen en önemli etmenlerden biri haline gelmiştir. Günümüzün küreselleşme sürecinde yer alan toplumlarında bilgi, üretim sürecine yardımcı bir eleman olmaktan uzaklaşmış bilgi üretiminin kendisi bir endüstri haline gelmiştir. Bilginin toplumsal ilişkiler bütünü içerisindeki yerinin değişmesinin bir diğer önemli sonucu ise bilgi üretiminin giderek hızlanması ve bunun sonucu olarak da mevcut bilgilerin eskimesidir. Bilginin değişen konumunun bir diğer anlamı da bilgiye erişimin toplumdaki eşitsizlik kaynaklarından biri haline gelmesidir (Işık, 1995: 100). Bilginin toplumdaki eşitsizliği artırma konusunda etkilerini batıda küreselleşme sürecinde hızlanan bir mantıkla ilişkili olarak değerlendirmek gereklidir. Bu mantık çerçevesinin temel özellikleri şunlardır:

1) Durmaksızın gelişen bir üretim ortamında yenilik geliştirme yeteneği can alıcı hale gelmektedir. Önceleri belirleyici olan üretimi rasyonalize edebilmedir. Oysa artık rasyonalleştirme yöntemleri herkes tarafından bilinir bir hale geldi. Rekabet edebilmek isteyen mutlaka yenileşme yeteneğini yüksek tutmak zorunda. Yenileşme yeteneği ise sadece ürün alanında sınırlı kalmıyor, bunun yanında insan kaynakları ile de ilgili bir konum alıyor. Yenileşmeyi en fazla talep eden ilişki biçimi ise özellikle bilgiyi hizmet veren/müşteri ilişkisinde ele aldığımızda öncelik kazanıyor.

2) Bilgi üretimi-toplumsal süreçler arasındaki ilişkide yeni bir mantıktan söz ettiren ikinci gelişme nicelik/nitelik bağlantısındaki ilişkilerin değişmesi. Sanayi toplumu, her ne kadar, niteliği önemsese de niceliği daha fazla önemser, uzun dönemde nicelik değişikliklerinin niteliği farklılaştıracağı beklentisi içinde kalırdı. Şimdi ise insan kaynakları ve bilgiyi talep edene hizmet etme niteliğinin önem kazanması ile beraber nitelik anlayışı ön plana geçmektedir.

3) Aynı doğrultudaki üçüncü gelişme ise, yenilik yaratma ve üstünlük kurma konusunda esas desteğin insan kaynaklarınca sağlanması ile ilişkilidir. Niceliğe ağırlık veren bir kitlesel tüketim sisteminde insan kaynağı yalnızca sayı itibari ile ve verimlilik anlayışına ayak uydurma becerisine paralel olarak değerlendirilmekteydi. Oysa yeni ortamda, hizmet başarısının, öğrenme yeteneğinin devreye sokulması ile nitelik artışı önem kazanmıştır. Sanayi toplumunun tek boyutlu insanı yerine karar verebilen, eyleme geçebilen ve en önemlisi hem tek başına, hem de diğerleriyle bir arada öğrenebilen ve böylece kendini değiştirebilen insan tipine olan gereksinim hızla artmıştır (Uğur, 1993: 155-156).

Bilgi ve toplum arasındaki etkileşim çerçevesinde bilginin üretilmesi ve kullanılmasına ilişkin gerçekleşen değişiklikler toplumsal yapıyı ülkeler düzeyinde farklı etkilemektedir. Bu durum aynı zamanda ülkelerin küreselleşme süreçlerine karşı aldıkları konumlarla da ilişkilidir. Bu süreçte bilginin geliştiği yerler akademik atmosferin dışına taşmaya başlamıştır. Buna paralel olarak da bilimsel bilgi üretiminin giderek artan oranda sosyal sorumluluk taşıdığı görülmektedir. Bu durum özellikle nükleer güç, genetik çalışmalar ile ilişkili konularda belirleyici olmaktadır (Veltz, 2001: 58).

Üniversite küreselleşme etkileşiminde öne çıkan yönleri tekrar eleştirel bir gözle değerlendirdiğimizde bilgi üretiminin üniversite dışında gerçekleşmesi, giderek artan sosyal sorumluluk, bilgi ile bilgilenme (öğreni) (knowledge-information) arasındaki ilişkinin farklılaşması önem kazanmaktadır. Bilgi oluşturma ile bilgilenme arasındaki mesafe giderek gelişmiş merkez ülke insanı için kapanırken az gelişmiş çevre ülke insanı için ise sorunlu, ulaşılması güç hale gelmektedir. Bu doğrultuda üniversitenin farklılaşan rolünü değerlendirmek için tarihsel süreçte üniversiteyi oluşturan dinamiklere kısa bir göz atmak gerekecektir.

2. TARİHSEL SÜREÇTE ÜNİVERSİTENİN OLUŞUM DİNAMİKLERİ

Üniversitenin kurumsal gelişimine ilişkin literatürde iki farklı görüşün ağırlık kazandığı görülmektedir. Bunlardan ilki üniversitenin Batı Avrupa'da lonca geleneği içinde 12. yüzyıldan başlayarak geliştiğini diğeri ise bir yüksek okul olarak Sümerlere kadar dayandırılan bir gelenekte şekillendiğini öne sürmektedir. N. Kramer'e göre Sümer'de ilk okullar, milattan önce 3000'li yılların ortalarına doğru mabetler bünyesinde doğdular. Bunların başlıca işlevleri okuma yazma öğretmek ve saray ile mabet kadrolarını yetiştirmektir. Taner Timur görüşlerini Kramer ile ilişkilendirerek üniversite ile toplumsal değişim arasındaki etkileşimi incelediği çalışmasında (2000: 34) üniversitelerin ortaçağ Avrupa'sına özgü bir kurum olarak ele alınmasının çok doğru olmadığını yüksek öğrenim sürecinin son halkası

yönetici zümreleri yetiştiren bir okul olarak alınmasının daha gerçekçi olduğunu belirtmektedir. Timur'un yaklaşımına toplumsal değişme süreci ve üniversite arasındaki ilişkiyi değerlendirme süreçleri açısından katılmakla birlikte konuyu bizde ve Avrupa'da üniversitenin gelişimi açısından kıyaslamalı bir düzlemde ele alabilmek için Batı Avrupa'daki gelişim sürecine biraz daha yakından bakmanın anlamlı olduğu görüşündeyim. Buna ek olarak Avrupa'da üniversitenin doğuşunun ana hatları itibari ile tartışılmasının günümüzde Amerikan üniversitelerinin işlevsel farklılaşmasını daha anlaşılır kılacağı düşüncesindeyim. Bu tavrın diğer bir önemli noktası ise bugün üniversite ve küreselleşme başlığında incelenen çalışmaların ağırlıklı olarak Amerikan üniversite modelinin çerçevesinde yaygınlaşması sürecin değerlendirilmesini daha anlaşılır kılacaktır. Bu durum kanımca yazının başında belirttiğim üniversite ve sosyal sorumluluk konusunda önemli bir tarihsel durağın açıklanması niteliğini de taşımaktadır.

Avrupa'da üniversitenin gelişim sürecine bakmak üniversite özerkliği ile gelişen toplumsal mekanizmaları aydınlatıcı bir etkiye sahiptir. Le Goff (1994: 91) XIII. yüzyılı Avrupa'da üniversitenin yüzyılı olarak nitelendirmektedir. Üniversite bir kurum olarak ortaçağ kentinde şekillenmiştir. Ortaçağ kentinin toplumsal tarih analizlerinde farklılaşan yönü birey ve bireysel özgürlüklerin kentsel mekan bağlamında gelişmesi ile ilişkilidir. Bireysel özgürlük pratiklerinin yaşandığı bağlam ise lonca örgütleri çerçevesinde gelişmiştir. Şerif Mardin'in tanımlamalarıyla (1984: 1918-1922) loncaların en önemli etkinliği bir toplumsal ara alan olarak "hükmi şahsiyet"ler oluşturmalarıdır. Bu doğrultuda Ortaçağ kenti feodalizmden kapitalizme geçişte vatandaşlık haklarının geliştiği, kapitalist girişimcinin olduğu mekan olarak öne çıkmıştır. Üniversite bu çağda bilgi üretim loncası olarak kök salmıştır. Ortaçağda kentsoyluların üreterek kazandığı toplumsal farklılaşma beraberinde lonca örgütlenme geleneğinin yeşermesine uygun bir ortam hazırlamıştır. Bu süreçte üniversitelerin özerkliğine giden yol kilise ve laik iktidara karşı mücadele ile oluşmuştur. Avrupa'da Bologna, Oxford ve Paris üniversitelerinin gelişim tarihi birbirinden farklı süreçler izler gibi görünse de toplumsal kuruluşların etkileşimi açısından tarım dışı üretim hacminin artışı kentsoyluların güçlenmesi ve giderek modern devletin kuruluş süreçleri ile ilgilidir. Örneğin Paris üniversitesine bakıldığında 12. yüzyıl öncesine kadar tüm ortaçağ üniversiteleri gibi kilisenin denetiminde olduğu görülür. Ancak Fransa'da modern devletin kuruluş sürecinde, Paris'in ekonomik olarak canlılık kazanmasına paralel olarak, kilise yükselen ders talebini karşılayamamış ve bazı hocalara katedral dışında ders okutma izni vermiştir. Kilise denetimini sürdürmek için önceleri üniversite hocalarının kilisenin bulunduğu adada kalmasını zorunlu tutmuştur. Toplumsal gelişmeye paralel olarak hocalar kente yayılmaya başlamıştır. Yayılma geliştikçe üniversite loncasının gücü artmıştır (Tekeli, 1980: 25).

Üniversitenin özerkliğini kazanma sürecinde etkili olan bir diğer boyut ise laik iktidarlara karşı yaşanmıştır. Modern devletin oluşma sürecinde krallar, idari memurların yetiştiği, prestij sağladığını düşündükleri üniversite üzerinde egemenlik kurmak istemektedirler. Paris'te öğrencilerle krallık güçleri karşı karşıya gelmiş çatışmalardan sonra üniversite özerkliği bir daha kaybedilmemek üzere kazanılmıştır. Avrupa'da üniversite özerkliğini elde etme sürecinde kentsoylularla da çatışan üniversite toplumsal yerini sağlamlaştırmıştır. Kentsoylularla giriştiği çatışmalar daha ziyade gündelik hayat pratikleriyle ilgili olarak şekillenmektedir. Bir örnek olmak üzere hoca ve öğrencilerin kiralari düşürmeleri, zahire fiyatlarındaki artışları engellemeleri verilebilir. Bu süreçten üniversitenin kazanımı üç alanda ayrıcalığa dayanarak oluşmuştur: Hukuksal özerklik, grev ve kentten gerektiğinde ayrılma hakkı, üniversite unvanlarını verme tekeli (Le-Goff, 1994: 102) Burada özellikle belirtmeyi istediğim nokta üniversite özerkliğine dair kavramlaşmaların bu tarihsel süreç içinde şekillenmesidir. Üniversite kendi içinde düşünme temellerini, hoca ve öğrenci yetiştirme ritüellerini gerçekleştirerek kazanımlarını korumuştur. Ortega Y Gaset, ortaçağ üniversitesini genel kültür ağırlıklı olarak tanımlamaktadır. Ortaçağda genel kültür o çağ insanının evren ve insanlık üstüne sahip olduğu fikirler dizgesidir. Üniversite skolastik yöntem ile bilgi elde etme çerçevesinde yaşamı bir kaos olarak algılamadan kurtaracak fikirler dizgesini üreten mekan olarak öne çıkmaktadır.

Günümüzdeki üniversite anlayışını etkileyen en önemli değişme 19. yy. da Almanya'da ortaya çıkan "Von Humboldt Üniversitesi" ile olmuştur. Bu modelle bireysel bilgi üretiminden toplu bilgi üretimine geçilmiştir. Buna araştırma üniversitesi de denilmektedir. Enstitüler, kütüphaneleri ve laboratuvarlarıyla bir bilim adamının kendi başına sahip olamayacağı, bilimin üretilmesi için gereken üretim araçlarını sağlamaktadır. Bu modelde eğitim bir kamu hizmeti olarak üretilmektedir. Sanayi üretiminde destek hizmeti sağlayan bilimsel bilgi üretimi bu üniversite çatısında gelişmiştir. Burada belirleyici olan nokta sözkonusu geleneğin özerk üniversite çatısında yükselmesidir. Humboldt üniversitesinin Almanya için belirleyici bir gelişme sağlaması ve bilimsel bilgi üretiminde liderlerden biri haline getirmesi modelin sıkça uygulanmasının nedenlerinden biri olmuştur. Türkiye'de gerek 1933 gerek 1946'da üniversite yeniden düzenlenirken benimsenen model de bu olmuştur (Tekeli, 1994: 38).

Avrupa'daki özerk üniversite ve Humboldt Üniversitesi deneylerinden tamamen farklı bir gelişim Amerikan üniversitelerinde yaşanmıştır. Bu deneyin çarpıcılığını öncelikle Max Weber'in gözlemlerinden yola çıkarak değerlendirmek aydınlatıcı olacaktır. Weber Amerikan üniversitelerini her şeyin "alışveriş" esasına dayandığı kurumlar olarak nitelemektedir. Alman üniversite geleneğinden giden bir sosyal bilimci için öğrenci öğretim üyesi ilişkisinin düzeyini gözlemesini izlemek şaşırtıcıdır. Bunu şöyle ifade

eder: “Amerikan üniversitelerinde öğrenci, profesörü hakkında basit bir fikre sahiptir: nasıl sebze satıcısı annesine lahana satan biriye, profesörü de kendine bilgiler ve yöntemler satan biridir”. Alışverişe dayanan bu sistem üniversitenin hizmet üreten işlevini öne çıkartmıştır. ABD üniversitelerinin hizmet/müşteri ilişkisi etrafında şekillenmesinin nedenlerinin analizi derin köklere sahip olmakla birlikte kısaca ABD’de toplumsal kuruluşların sosyal süreçler içinde etkileşim tarihine Avrupa sonrası ve Avrupa etkileşimli bir süreçte oluşması ile ilişkili olduğunu düşünüyorum. Üniversitenin Avrupa tarihi içinde özerk bir kurum haline gelmesi, Amerika’da bir model olarak uygulanmasını olanaklı kılmıştır.

ABD üniversitelerine küreselleşme ile etkileşim çerçevesinde tekrar dönmek üzere bundan sonra anahatları ile Türkiye’de üniversitenin tarihsel gelişim çizgisine bakmak gerekecektir. Bilindiği gibi bu çizgi enderun ve medreseler çerçevesinde oluşmaktadır. Enderunda saray için gereken devlet adamı ve kimi teknik kadrolar yetiştirilirken medreselerde ulemalar eğitilmektedir. Medreseler devletin önemli bir kurumu olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunlar arasında en önemlileri Fatih’in 8 sahn ya da sahn-seman medreseleridir. Bu medreselerin herbiri islam hukukunun bugünlü anlamda birer fakültesidir. Bu medreselerde okuyan öğrenci sayısının toplam 192 olduğu dikkate alındığında nasıl bir elit eğitimi olduğu anlaşılmaktadır (Tekeli, 1980: 18). Medreselerde eğitim ortaçağ kentinde olduğu gibi skolastik yöntem ile gerçekleşmektedir. Ancak burada asıl farklılaşan nokta Batı Avrupa ile Osmanlı toplumsal kuruluşları arasındaki önemli nitelik farkından gelmektedir. Bu yazı çerçevesinde konunun derinliklerine girmek anlamlı değildir. Ancak konu ile ilişkili olarak söylenmesi gereken Osmanlı toplumsal kuruluşunda yönetici elitin Weberyen bir tarzda ifade edilen patrimonyal nitelikleridir. Söz konusu nitelikler merkezde güçlü ve gücünü ne kadar sınırlayacağına kendisinin karar verdiği bir padişah, bürokrasi ve ulemanın toplumsal yapı üzerinde kurduğu güçlü sosyal kontrol ile ifade edilir. Böyle bir yapı içinde medreselerin üniversite kurumlaşmasına doğru yol alamayacağı açıktır. Bu saptama kendisini 1863’de Darülfunun’un açılmasıyla doğrulamaktadır. Tanzimatla birlikte etkili olmaya başlayan modernleşme süreci peş peşe okullar ve yüksek okulların açılışını gündeme getirmiştir. Mektebi Mülkiye, Mektebi Tıbbiyeyi Mülkiye sırasıyla (1859) ve (1866), Darülmualimin (1847) yıllarında açılmıştır. Modernleşme çabaları II. Meşrutiyet Dönemi sonrasında, Darülfununun yeniden Darülfununi Osmani olarak örgütlenmesini gündeme getirmiştir. O zamana kadar II. Abdülhamid’in kaygıları nedeniyle programa alınmayan tarih, edebiyat ve felsefe dersleri konmuştur. Kısa gelişmelerle ve anahatlarıyla ifade edilmeye çalışılan bu süreçte Darülfunun’u geliştirme tasarıları hazırlanmıştır. Bu süreçte 19 Alman ve 1 Macar profesör getirilmiştir. Amaçlanan V. Humboldt geleneğinde olduğu gibi araştırmacı bir üniversite kurmaktır. Bu

dönem Osmanlı'nın batıdan geri kalmışlığının nedenlerini sorgulamaya başladığı ve yansımalarını 1919 nizamnamesi ile gördüğümüz dönemdir. Bu tasarıda Darülfunun ilim sahibi ve devamlılık içinde bulunması için kendi içişlerinde özerk olması lazımdır denmektedir. Bu yasayı 1924'te çıkartılan darülfunun tüzel kişilik veren yasa izlemektedir. Darülfununun modern bir üniversite haline gelmesi 1933 yılında mümkün olmuştur. Darülfunun kapatılarak İstanbul Üniversitesi açıldı. Tekeli (1980: 97) yeni üniversitenin kadrosunu üç kaynaktan sağladığını belirtmektedir. Bunlar; Darülfunundan üniversiteye geçen hocalar, Cumhuriyet yıllarında Avrupa'ya gitmiş ve orada yetişmiş olan kişiler ile yabancı profesörler oluşturmaktadır. Bu Türkiye'de Von Humboldt tipi üniversitenin gelişmesine yardım eden unsurlardan biridir. Eğitimin kamu eli ile bir hizmet olarak üretilmesi ve Türkiye'nin sanayileşme süreçlerinde devlet desteği ile sanayici oluşturulması süreçlerinde eğitimin bir destek hizmet olarak kullanılması bu dönemin belirleyici özellikleri olarak verilebilir. Ayrıca belirtilmesi gereken bir temel nokta ise yeni üniversitenin özerklik ilkesini reddeden, devletçi ve devrimci bir anlayışla örgütlenmesidir (Timur, 2000: 233). Devlet eli ile topyekun bir modernleşme-sanayileşme ekseninde bilimin bu amaca hizmet eden işlev olarak değerlendirilmesi bu yapılanmanın nedenleri olarak sayılabilir. Oldukça hızlı olarak ilerlediğimiz tarihsel süreçte 1946 reformu diğer belirleyici dönemdir. 1946'da çıkartılan 4936 sayılı yasa çok partili hayata geçişe paralel olarak üniversite özerkliğini yeniden gündeme getiriyordu. 4936 sayılı yasada oldukça önemli sağlıklı bir tespitin yapıldığını görüyoruz: Üniversitelerin yönetim şekilleri için umumi bir sistem olmamakta ve değişik memleketler üniversitelerin yönetimleri tarihi, milli, ekonomik hatta dini ve mezhebi sebeplerden dolayı farklı şekiller göstermekle beraber, aralarında esaslı benzerlikler ve müşterek temeller vardır. Bu müşterek temellerden bazıları üniversitelerin bilimsel, yönetsel özerklikleri olması, organlarını seçme yetkisine sahip olmalarıdır. Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi üniversite V. Humboldt modelini izleyerek ortak bir dünya eğitim sistemi içinde değerlendiriliyordu. Söz konusu yasa ile tek üniversiteli sistemden çok üniversiteli sisteme geçildiğinden, eşgüdümü sağlamak üzere "Üniversiteler Arası Kurul" ortaya çıkmıştır. Anahatlarını aktardığım buraya kadar olan gelişmeleri dikkate aldığımızda üniversitelerin Türkiye'nin toplumsal yapısında devletin ideolojisini yeniden üreten bir konum olarak "özerkliği" elde edip kaybettiğini bunun Avrupa üniversitelerinin toplumsal tarihinden farklı bir yörünge izlediğini görmekteyiz.

Üniversite ve devlet arasındaki ilişki 12 Mart 1971 izleyen süreçte 1750 sayılı yasa ile yeniden devlet düzenlemeci bir yapılanma ile karşı karşıya gelmiştir. Bu yasa içinde 1961 yasasında değiştirilen özerklik ile ilgili hükümlerin çıkartılmasıdır. Bu değişiklik üniversite özerkliğini düzenleyen maddeden idari özerkliği ve üniversite öğretim üyelerinin siyasi

partilere girmesini serbest kılan hükmü çıkarmaktadır. Yasa kapsamında öğretimin hedefini milli tarih ve şuuruna sahip, milliyetçi aydınlar olarak koyuyor buna ek olarak üniversitenin birinci hedefini öğretim olarak belirliyordu. Devletin üniversite üzerindeki yönlendirici ve düzenlemeci tavrı kendisini açık bir şekilde 12 Eylül 1980 YÖK yasası ile göstermiştir. Yükseköğretim Kanunu 1981 yılında kabul edilmiş 1982 yılında ise bazı maddeleri değiştirilmiştir. Bu arada getirilen önemli değişiklikler: 1) Üniversite, akademi ve yüksekokulların, meslek ve sanat okulları dahil bir araya getirilerek tek çatı altında toplanması ve farklı kanunlara göre hazırlanmış akademik unvanların eşdeğer ilan edilmesi, 2) Eskiden özyönetim ilkesi uyarınca, liyakata dayalı seçimlerle doldurulan makamların yukarıdan aşağıya doğru atamalarla örgütlenmesi, 3) 1975 yılında Anayasa Mahkemesi'nce hukuka aykırı bulunarak iptal edilen Yüksek Öğretim Kurulunun bir kere daha geniş yetkilerle yaratılması. Burada yine üniversitenin temel işlevi olarak öğretim görevleriyle donatıldığını görmekteyiz.

Türk toplumsal yapısındaki gelişmeleri izlerken devlet ve üniversite arasındaki etkileşimde üniversitenin adeta devletin “terbiye edilmesi gereken çocuğu” konumuna sokulması köklerini patrimonyal yapıdaki köklü sosyal kontrol geleneğinde bulmaktadır. Devlet dünya sistemi içindeki iktisadi yapılarla krize girdikçe görevini neden iyi yapamadın der gibi üniversiteyi sorumlu tutmaktadır. Kanımca bunun temel nedenlerinden birisi toplumsal yapı içinde sanayileşme-kentleşme-modernleşme dinamiklerinin toplumsal kuruluşların özgül yapıları içinde yaşanmayıp batı ile etkileşimli bir çerçevede gerçekleşmesidir. Türkiye kapitalistleşme/modernleşme sürecini bir çevre ülkesi olarak yaşamak durumunda kalmıştır. Bunun anlamı ise sanayileşme ve modern devletin oluşması sürecinde önce iktisadi yapıların gelişmiş merkez ülkelerin etkisine girmesi, siyasi yapıların ise bu süreci meşrulaştırma çerçevesinde gelişmeleridir. Bu süreçte eğitim kurumları sık sık günah keçisi konumuna düşürülmüştür.

3. SONUÇ YERİNE: KÜRESELLEŞMENİN ÜNİVERSİTE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Küreselleşme belirtildiği gibi, uluslararası iletişim ağları, ekonomilerin bütünleşmesi ve kültürlerin bağlantısı ile ilgilidir. Bunun bir başka açıdan ifadesi ise yerelin içindeki küreselin fark edilmesi ve yerelin küresel düzeyde inşasıdır. Bu süreçte üniversitenin etkisi ulus aşırı bir platformda yerel ile küreselin etkileşimi çerçevesinde ele alınmak durumundadır. Bu etkileşim içinde ulus devlet ile (özellikle az gelişmiş ülkeler için) dünya ekonomisi arasındaki gerilimin artışı önemle ortada durmaktadır. Dünya ekonomisi içinde küreselleşme güdüsü ile hareket eden şirketler iletişim teknolojilerinin verdiği imkanlardan yararlanarak ticaret ve yatırım

faaliyetlerini genişletmeğe ve yaymaya çalışmaktadırlar. Buna paralel olarak gelişmiş dünya kapitalist sisteminin merkezini teşkil eden devletler, diğer ülkelere yönelik politikalarını ilişkilendirmek bunlar üzerinde baskı oluşturmak, dünya ticaret ve yatırım düzenini şekillendirmek için zamanla artan ölçüde “uluslararası” kuruluşları (BM’Yİ; NATO’yu, GATT’ı, Para Fonunu, Dünya Bankasını) kullanarak kendi politikalarını yaymayı hedeflemektedirler (Somel, 2002: 142) Ekonomik küreselleşmenin belirlediği günümüz dünyasına en uygun düşen model kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi ABD üniversitelerinin bir bölümünde uygulanan şirket tipi üniversite modelidir. Bu model Max Weber’in şaşkınlıkla gözlemlediği öğrenci-müşteri-şirket üçlemesi içinde gelişen modeldir: 1) Bu doğrultuda yeni bilgi tabanlı ekonominin gereklerine uyan üniversitelerin başarılı olacağı dolayısıyla iş çevreleri ile ilişkilerini geliştirecekleri beklenmektedir. 2) Bu bağlamda üniversiteler arasında hiyerarşik farklılıkların oluşacağı kesindir. 3) Üniversitelerin kendi kendini yönlendiren-öğrenen örgütler olmaları hedeflenmektedir. Üniversitelerin bu doğrultuda şekillenmelerine dair bakışları arttırmak mümkündür. Üniversitelerin uluslararası elit topluluklar olarak alınmaları mümkündür Birbirleriyle ilişkili bir düzlemde araştırmalarını yapmak, tartışmak, uluslar- arası hakemli dergilerde yayınlanan yazılar, serbest ticaret kurallarına bağlı olarak üretilen akademik bilgi, kendi alanında değerli bir akademisyenden onay almak, akreditasyon süreçleri, uluslararası burslar akademik yaşantının küresel süreçte artan ürünleridir. Diğer taraftan internet ortamı ile sağlanan bilgilenme, iletişim, ve kollaborasyon önemlidir. İnternet ortamı bilginin karşılıklı inşa edilebileceği bir ortak çalışma mekanıdır. Bu ortamda bilgi tartışılır, dönüştürülür, ortak projeler geliştirilebilir. Böylece üniversitenin yeniden öğrenme görevi yerine getirilmiş olur. Bu doğrultuda üniversiteler sürekli verimlilik üreterek gelişen kurumlar olarak varlıklarını sürdüreceklerdir (Burbules, N., 2000: 273). Üniversitenin bu süreçte iş alanı, kamu sektörü, ile birlikte hibrid ortaklıklar kurmaları beklenmektedir. Bu tanımlanan modelin kolaylıkla Amerikan üniversiteleri için işlediği görülmektedir. Amerikan üniversitelerinde buna ek olarak dünyanın gerisinin ne durumda olduğuna dair öğrenme programları geliştirildiği görülmektedir (Glanz, 2000: 343). Amerikan üniversitelerinde Amerikan eğitimini dünyayı farklı bölgelerden görme çabaları, farklı kültürleri anlama çabalarının ve bir dünya vatandaşı yetiştirme amaçlarının da gündeme geldiği görülmektedir.

Buraya kadar anlatılanlar küresel iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklar ve bilgi ile ekonomi arasındaki ilişkinin farklılaşması ile bağlantılıdır. Konuyu diğer eksene yerelin ön plana çıkartılmasına çevirdiğimizde üniversitenin kültür üretme boyutu ile karşılaşmaktayız. Ortega Y Gaset 1932’lerde yaptığı İspanyol üniversitelerini yeniden yapılandırma konuşmalarında üniversitenin misyonunu incelerken temel gözlemini kültürün yok

oluşu ile ilişkili olarak yapmaktadır. Onun kültürden kastettiği bireyin yaşamı ilişkili olduğu bağlam içinde adlandırması, içinde bulunduğu ortamın farkında olmasıdır. Toplumsal ve bireyselin birlikte dönüşümü üzerinde durmaktadır. Ortega Y. Gaset üniversitenin bilimsel araştırma ve meslek eğitimi yanında gizli gibi duran kültür işlevini önemsemektedir. Endüstri uygarlığının yarattığı “kitle adamına” karşı çıkan Y Gaset, bu tipi şeyleşmiş basmakalıp, her türlü sosyal sorumluluktan kaçınan insan tipi olarak tanımlamaktadır. Ortega Y Gaset’in çağından haberdar olması gereken insan tipi Derrida’nın yeni sorumluluk anlayışında kendini göstermektedir. Bu anlayış iki unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan biri üniversitenin geleneğinin oluşmasının koşullarını güvenceye almak diğeri ise belleği geleceğe açmak olarak şekillendirdiği gelecek modellemesini yapmaktır. Gelecek modellemesini yapmak kavramı en iyi şekilde üniversite-kent arasındaki ilişkinin diğeri bir deyişle küresel olan ile yerel olanın ilişkilendirilmesi ile anlaşılabilir. Burada yapılması gerekenin Amerikan işletme tipi model anlayışının teknolojik kazanımlar içeren saptamalarının ihmal edilmeden yerel kültürel süreçlerle ilişkilerin kurulması, yerel kültürel süreçler içinde geleceğin yeniden üretimi mekanizmalarının meşrulaştırılması gerçeğidir. Üniversiteler için bu süreçte çizilebilecek iyi gelecek senaryolarının hayata geçmesi dar ekonomik paradigmanın dışından bakış açılarının geliştirilmesi ile mümkün olabilecektir.

KAYNAKLAR

- Burbules, N. (2000), “Universities in Transition: The Promise and the Challenge of New Technologies”, *Teachers College Record*, v. 102, p. 271-294.
- Gasset, O. Y. (1998), *Üniversitenin Misyonu* (çev. N. G. Işık) Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens, A. (1990), *The Consequences of Modernity*, Cambridge Polity Press
Türkçe Çevirisi: *Modernliğin Sonuçları*, 1994, Ayrıntı Yayınları, çev: E. Kuşdil.
- Glanz, J. (2000), “Universities and Globalization: Critical Perspectives” *Educational Studies*. V: 31, n:3. p. 342-347.
- Harvey, D. (1989), *The Condition of Postmodernity*, Oxford, Blackwell, Türkçe Çevirisi: *Postmodernliğin Durumu*, 1997, Metis Yayınları, çev: S. Savran.
- Held, D., Mc Grew, A. (1999), *Global Transformations*, Stanford University Press.
- Işık, O. (1995), “Globalleşme Süreci ve Kentin Değişen Anlamları” *Birikim Dergisi* s. 68-69.
- Le-Goff, J. (1994), *Ortaçağda Entelektüeller* (çev: M. A. Kılıçbay) Ayrıntı Yayınları.
- Mardin, Ş. (1984), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1918-1922.

- Robertson, R. (1992), *Globalization: Social Theory and Global Culture*: London, Sage. Türkçe Çevirisi: *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, 1999, Bilim ve Sanat Yayınları, çev. Ü. H. Yolsal.
- Tekeli, İ. (1980), *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar* TMMOB Mimarlar Odası Yayını.
- Tekeli, İ. (1994), “Üniversite Üzerine Bir Kez Daha Konuşurken” *Birikim Dergisi*, s. 67.
- Timur, T. (2000), *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Kitabevi.
- Uğur, A. (1993), “İletişim, İşletmecilik ve Örgüt Sosyolojisinin İlk Randevusu” *Toplum ve Bilim*, s. 56-61.
- Veltz, P. (2001), “City and University in the Knowledge Age” *European Journal of Engineering Education*, V. 26. p. 53-63.